

Гончар Олесь Терентійович

Життя та творчість

ОЛЕСЬ ГОНЧАР

(1918—1995)

Олександр (Олесь) Гончар народився 3 квітня 1918р. у слободі Суха (тепер Кобеляцького р-ну) Полтавської області у сім'ї робітників Терапія Сидоровича і Тетяни Гаврилівни Гончарів; батько перед війною працював у приміському колгоспі (де й загинув від німецької авіабомби), мати — на заводі металевих виробів.

У 1921 р. померла матір Олександра, хлопець переїхав до бабусі та дідуса (батьків матері), з 1925р. вчився у рідному селі, потім у с Хорішках. У 1933р.— після закінчення семирічної школи в с Бреусівка Козельщинського району працював у редакції районної газети "Розгорнутим фронтом" (с. Козельщина).

Протягом 1933—1937 рр. О. Гончар навчався в Харківському технікумі журналістики ім. М. Островського; по закінченні недовго працював учителем у с Мануйлівка, потім — в обласній молодіжній газеті "Ленінська зміна".

З 1937р. почав друкувати (переважно оповідання) в "Літературній газеті", "Піонері!", "Комсомольці України", "Молодому більшовикові". Поступив на філологічний факультет Харківського університету.

У 1938 —1941 рр. створені новели "Іван Мостовий", "Черешні цвітуть", "Орля", повість "Стокозове поле".

У 1941 р. з третього курсу Харківського університету в лавах студентського батальйону О. Гончар добровольцем пішов на фронт, був двічі поранений. Писав поезії (видані 1985р. окремою книгою "Фронтіві поезії"). Нагороджений орденами "Слави" і "Червоної Зірки", трьома медалями "За відвагу", медаллю "За оборону Києва".

У 1945 р. О. Гончар демобілізувався з армії, оселився у старшої сестри в Дніпропетровську. Закінчив Дніпропетровський університет у 1946р., працював асистентом кафедри української літератури цього університету, переїхав до Києва, вступив до аспірантури Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України, почав професійну літературну діяльність, вжурналі "Україна" надрукував романтичне оповідання "Модри Камень".

Протягом 1946—1947 рр. О. Гончар написав романи "Альпи", "Голубий Дунай" (Державна (Сталінська) премія СРСР, 1948р.), "Злата Прага" (Державна (Сталінська) премія СРСР, 1949р.), які склали трилогію "Прапороносці", уперше опубліковану в журналі "Вітчизна".

У 1947—1959 рр. вийшли його повість "Земля гуде", збірки оповідань "Новели", "Весна за Моравою", "Південь", "Чари-комиші", "Маша з Верховини" та ін., повісті "Микита Братусь" (1951), "Щоб світився вогник", романи-дилогія "Таврія" (1952), "Перекоп" (1957), книги нарисів "Зустрічі з друзями" (1950, про Чехословаччину), "Китай зблизька" (1951).

У 1959—1971 рр. Олесь Гончар є головою правління Спілки письменників України, у 1959—1986 рр. — секретарем правління Спілки письменників СРСР; депутатом Верховної Ради СРСР та УРСР.

Роман "Людина і зброя" (1960 р.) отримав Державну премію УРСР ім. Т.Г. Шевченка 1962 року.

У 1961 р. вийшла книга нарисів "Японські етюди", у 1963 р. — роман у новелах "Тронка" (Ленінська премія, 1964р.).

У 1966р. на V з'їзді письменників України Олесь Гончар виступив з доповіддю "Думаймо про велике".

У 1968 р. був опублікований роман "Собор".

Протягом 1970—1976 рр. письменник створив твори: роман "Циклон" (1970), збірник статей "Про наше письменство" (1972), повість "Бригантина" (1973), роман "Берег любові" (1976).

У 1973 р. він очолив Український республіканський комітет Захисту миру, став членом Всесвітньої Ради Миру.

У 1978 р. Олеся Гончара обрано академіком АН УРСР, присуджено звання Героя Соціалістичної праці. Роман Гончара "Твоя зоря" (1980р.) отримав Державну премію 1982р., вийшов збірник статей "Письменницькі роздуми" (1980). У 1986 р. опубліковані повість "Далекі вогнища", новели "Корида", "Чорний яр", "Двоє вночі", повість "Спогад про океан". Олесь Гончар у 1990р. вийшов з КПРС (вступив 1946р.). У 1991 р. опубліковано збірник статей "Чим живемо. На шляхах до українського Відродження". У 1992 р. Олеся Гончару присвоєно почесний ступінь доктора Альбертського університету (Канада). У 1993 р. Міжнародний біографічний центр у Кембріджі (Англія) визнав Олеся Гончара "Всесвітнім інтелектуалом 1992— 1993 років".

Олесь Гончар помер 14 липня 1995р., похований у Києві на Байковому кладовищі.

Визнання прийшло до Олеся Гончара з першим твором. Вчорашній фронтовик, за плечима нема й тридцяти, опубліковано лише початок трилогії "Прапорonosці" — і раптом критика заговорила про нього як про зрілого художника. Державні премії за романи "Прапорonosці", "Людина і зброя", "Тронка" і загальне визнання, здавалось би, мали гарантувати письменнику недоторканність і цілковите благополуччя в житті й творчості. Але коли з'явився його роман "Собор", від того "офіційного" благополуччя не залишилося й сліду: письменника було піддано вульгарній критиці, організовано проти нього кампанію ідеологічного шельмування, а сам роман — вилучено з літературного процесу на двадцять років. У 1966 році, працюючи над "Собором", О. Гончар виступив на V з'їзді письменників України з доповіддю "Думаймо про велике", в якій порушив багато болючих тем: збереження історичної пам'яті, незадовільний стан вивчення української мови в Україні, проблеми освіти й тогочасного розвитку українського мистецтва, необхідність дбайливого ставлення до природи, загроза екологічних катастроф, повернення із забуття творів П. Куліша, В. Винниченка, Б.-І. Антонича. Тепер нас дивує, що ж у цьому виступі було "крамольного". Проте в країні "процвітаючого соціалізму" насправді треба було мати неабияку громадянську

мужність, щоб говорити про якісь проблеми. У 1964 р. помінялось вище партійне керівництво держави: Хрущова замінив Брежнєв, "свобода" для українських митців закінчилась, почались масові арешти інакомислячих (тобто усіх, хто не прославляв, а "очорнював" радянську дійсність, був, за визначенням владних структур, "ідеологічним диверсантом" або ще гірше — "буржуазним націоналістом"). Це були часи, коли вдома говорили одне, а серед людей — інше; шпигунство, доноси, конформізм, почесні й залякування — неповний перелік того, що потім назвуть "застійними явищами" і що особливо буде процвітати в 70—80 роках.

У 1986р. в інтерв'ю журналу "Радуга" Гончар так пояснив виникнення задуму свого роману: "Хотілося сказати слово на захист того, що було виплекане творчим генієм народу. Було бажання також сказати про такі негативні явища, як пустодзвонство, кар'єризм, нехтування народною мораллю". "Собор" дратував партійну верхівку тим, що це був гостропроблемний твір, перейнятий аналітичним критичним пафосом, спрямованим проти серйозних суспільних вад і, нарешті, тим, що це був роман з виразно відчутними національно-патріотичними мотивами (це було найбільшою крамолою для охоронців імперії).

Для Олеся Гончара 1968 рік був ювілейним: 3-го квітня йому виповнювалось 50. У січні в журналі "Вітчизна" вперше опубліковано "Собор", у лютому він з'явився у видавництві "Дніпро" в серії "Романи й повісті", а от третє, вже книжкове видання, — у "Радянському письменнику" — спіткала сумна доля: із запланованих 115 тисяч видруковано лише 25, тираж був "арештований" у Львові й до читачів майже не дійшов. Чи міг письменник передбачити, яка сумна доля спіткає його книгу? Перші відгуки на роман були позитивні: М. Малиновська, Л. Новиченко, С. Шаховський високо оцінили новий твір Олеся Гончара, відзначаючи його велике інтелектуальне наповнення, пошуковий, дискусійний план, гостропроблемність і полемічність. Листа надіслав Гончарові й Григій Тютюнник: "Щойно прочитав "Собор". Орлиний, соколиний роман Ви написали, роман-набат! О, як засичить ота наша ретроградна гидь, упізнавши сама себе; яке невдоволення Вами висловлять і, звичайно ж, вишепчуть на вушко начальству ображені, старі й новітні (уже наплодилися!) екстремістські жеребчики, що граються у вождиків, позаяк дозволено і навіть "поощряється"; як незручно почуватимуть себе "обдаровані хлопчики", що шукають собі зручненького, з грошиками, затишку в українській літературі і посміхаються при слові "громадянин" так, ніби все на світі збагнули, Знайшли йому ціну, ніби кажуть тими посмішками: "свята наївність"... їх шкода. То, може, хоч ви скажете "Собором": не туди, отроки, ось вам знамено!" Як ми знаємо, Григій Тютюнник мав рацію: після позитивних відгуків у пресі впродовж січня-березня 1968 для Олеся Гончара і його твору настала чорна смуга. У квітні почалася планомірна кампанія публічного шельмування "Собору". У пресі з'явилися організовані відгуки "анонімних читачів", які роман рішуче засуджували, навіть не гортаючи його сторінок. Тих, хто позитивно оцінював роман, чекали утиски, звільнення з роботи, залякування. Сумну роль у цій кампанії зіграв перший секретар Дніпропетровського обкому партії О. Ватченко (друг Брежнєва), який

з подачі своїх підлеглих впізнав себе в образі Володьки Лободи, адже він також "здав" свого батька до будинку для перестарілих. До того ж собор, описаний у романі, був дуже схожий на Ново-московський храм у Дніпропетровську. Обуренню високого чиновника не було меж, і Ватченко,, заручившись підтримкою "зверху", почав діяти. У Києві на Пленумі ЦК КПУ Ватченко звинуватив автора роману в тому, що він "очорнив" радянську дійсність, спрямував зміст "Собору" "проти людей праці", по-наклепницькому показав "духовні риси" трудівників, отже, загалом роман "ідейно порочний, шкідливий, пасквільний". Цькування розпочалося... На підтримку Олеся Гончара в "Літературній

газеті" М. Бажан опублікував статтю "У повній силі росту", в якій назвав "Собор" великим успіхом прозаїка, значним, глибоким, багатоплановим твором: "Його герої — в більшості своїй хороші, добрі, чесні — живуть зовсім не в якійсь вигаданій, декоративній ідилічності, не в атмосфері постійно накачуваного, наче вода насосом, оптимізму, а в тій складності людського життя наших днів, яка примушує звучати всю клавіатуру почуттів не лише на мажорний лад...". Проте механізм розправи з Олесем Гончаром і його романом було запущено, і згодом з'являються "розгромні" статті академіка Шамоти, Федя і їм подібних. Це привернуло ще більшої уваги до опальної книги, тисячі читачів надсилали Гончарові листи підтримки. Тоді влада вдалася до замовчування: твір було офіційно заборонено, вилучено з бібліотек та книгарень, не допущено запланованого російського перекладу для всесоюзного читача. Тільки через 20 довгих літ повернувся "Собор" в літературний обіг. 1987 року його було перекладено російською мовою, а згодом вийшли нові видання й українською. Так цей "багатостраждальний" твір увійшов у літературний процес 60-х і 80-х років.

Візитною карткою кожного літературного твору є його назва. З одного боку, наскрізний образ роману — собор — напівзруй-нована пам'ятка козацької архітектури XVIII ст., з іншого, собор— символ історичної пам'яті народу, духовності, краси, гармонії, зв'язку поколінь, критерій гідності людського життя, символ самої України, яка у риштованні обіцянок щасливого майбутнього, розтерзана, спустошена, обплутана дротами.

У "Соборі" можна назвати кілька образних явищ, що виростають до рівня символу: козацький собор, урочище Скарбне, монумент Титану тощо. Але, найбільш вражаючим серед них (і най-дратівливішим для офіційної влади) виявився "лободизм". Похідний від персонажа твору Володьки Лободи, він бив у саму —точку існуючого режиму, бо поєднував властиві йому службовий кар'єризм, владолюбство, цинізм, посягання на людську свободу й багато інших суспільних аморальностей. Та небезпечний Лобода передовсім своїм "батькопродавством", яке є його визначальною якістю. Створена за аналогією з "христопродавством", ця образна характеристика сприймалася і в контексті з такими явищами, як денационалізація, потурнацтво, національний нігілізм тощо, набувала в романі історичної глибини.

Олесь Гончар вклав в уста своїх героїв (Миколи Баглая, його старшого брата Івана, Ромці Орлянченка, Геннадія та інших) роздуми про смисл буття; а в образі Володьки

Лободи викрив соціально-узагальнений тип кар'єриста, людини без пам'яті, без совісті, показав радянську дійсність без прикрас і гасел; порушив

проблеми екології (М. Баглай розробляв фільтри для димових труб, Ізот Лобода оберігав Скарбне); в гуманістично-творчому ключі осмислив проблему пам'яті, історії рідного народу, гармонії між людиною і природою в епоху НТР; його турбували джерела національного нігілізму, споживацтва, злочинної байдужості, "культ підсмаженого поросяти з хроном", руйнування моральних цінностей, оказбнення духовного життя людини, доля жінки-тру-дівниці (Єлька Чечіль і її мати, Вірунька Баглай, Шпачиха), турбота дітей про старих батьків та інші проблеми, які окреслювались пунктирно (наприклад, питання про чистоту рідної мови — лист безграмотного хлопця з армії до Єльки або відсутність паспортів для селян з позиції сьогодення — як викриття "сільського рабства" в тодішньому СРСР).

Таке розмаїття філософських, моральних, етичних, історичних, соціальних, екологічних мотивів засвідчило поліфонічність твору. Можна також говорити про емоційно-настрове багатоголосся роману (ліризм, мажорність, мінорність, гумор, іронія тощо) як визначальну рису неповторного авторського стилю. "Собор" за жанровими ознаками дослідники називають проблемно-філософським романом, бо автор не просто аналізує абстрактні морально-етичні категорії. Його передусім хвилюють проблеми духовності сучасників, пошуки ними сенсу буття, питання про історичну пам'ять і наступність поколінь, джерела національного нігілізму, споживацтва, злочинної байдужості в ставленні до національних святинь і природи.

Роман складається з 26 розділів, двох вставних новел "Чорне вогнище", "Бхілайське вогнище". Основне місце дії — робітниче селище (передмістя) Зачіплянка над Дніпром. Центральною віссю роману є собор, навколо якого розгортаються основні події і який займає певне місце у долі кожного з героїв. Час основної дії автор окреслює вказівкою — це 1963 рік, проте є в романі й ретроспекції (повернення часу назад) — у часи Великої Вітчизняної війни (2-й розділ, народження Миколи Баглая, спогади про війну у 6-му розділі), у період громадянської війни ("Чорне вогнище"), у козацьке минуле XVIII ст. (історія створення собору); хронологічні межі твору розширює й передісторія Єльки (Олени Чечіль).

Динаміка розгортання сюжету не є надто швидкою: події розгортаються повільно, нема інтригуючих поворотів, автор зосереджений на розкритті внутрішнього світу героїв, осмислення ними минулого, сучасного, майбутнього. У кожного з персонажів роману своє розуміння смислу буття. У Миколи Баглая нічний собор викликає думки про людське призначення на землі: "І після тебе прийдуть, житимуть на цій Зачіплянці люди іншого складу, інших професій, кібернетики які-небудь, астронавти... Ким ти будеш для них? З яким почуттям тебе спом'януть? Кажуть, що інстинкт смерті є нібито визначальним в житті людини. Ніби все диктує страх перед невідомістю, перед тайною зникнення... Та чи так це? Чи не більше мусить лякати живучого те, що проіснувати він може безцільно, пройти дорогу життя людиною-авоською, відцвісти свої весни пустоцвітом?"

Не одне покоління молодих українців училося за цією емоційно наснаженою книгою, як треба любити рідну землю. Тому можна не сумніватися: у новій історії України талановите слово Олесь Гончара, його громадська діяльність, чесна й мужня письменницька позиція знайдуть найвище пошанування.

У 2005 р. Президент України присвоїв Олесю Гончару звання Герой України (помертньо).

ОСНОВНІ ТВОРИ:

Романи "Прапорнощі", "Тронка", "Собор", "Людина і зброя", "Циклон", "Твоя зоря".

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА:

1. Усе для школи: Українська література: програмні тексти, ілюстрації, пояснення, завдання, тести: 11 кл. —К., Львів, 2001.

2. Сверстюк Є. Собор у рiштованнi.// Дивослово.—1998.— № 5.

3. Гуменний М. Олесь Гончар: Книга для вчителя.—К., 1991.

4. Наєнко М. раса вiрностi.—К., 1981